

DÉNES IVÁN ZOLTÁN*

Magyar liberális szabadság- és nemzetértelmezések 1848 előtt

Az alábbiakban a reformkori magyar liberálisok szabadság- és nemzetértelmezéseinek meghatározó sajátosságait kíséreltem meg definiálni. Ennek érdekében először áttekintem az érdekegyesítés, valamint a jogkiterjesztő asszimiláció jegyében kialakított reformkori liberális – modernizációs és kollektív identitást kikovácsoló – koncepció és stratégia lényegét. Majd kísérletet teszek arra, hogy megfogalmazzam az egyéni szabadság és a politikai szabadság, valamint a politikai szabadság és a politikai közösség, vagyis a nemzet egymáshoz való viszonyának – a különböző véleményekben közös – magyar liberális nacionalista értelmezését. Azt, amely különbözött azoktól a nyugat-európai antidemokrata liberális álláspontoktól, amelyek az egyéni szabadság biztosítékának, eszközének, nem pedig az egyéni szabadsággal egyenrangú célnak tekintették a politikai szabadságot. A magyar liberális nacionalista felfogás lényege ugyanis a politikai és az egyéni szabadság kölcsönhatása volt, hiszen az érdekegyesítés koncepciója és a jogkiterjesztő asszimiláció stratégiája a politikai közösség politikai szabadságának megerősítésére irányult az abban addig nem részesülők személyes szabadságának és politikai szabadságuk feltételeinek megteremtésével.

I.

Haladás és haza, európai civilizáció és nemzeti hagyomány, modernizáció és identitás az 1780-as évek Magyarországon feloldhatatlan ellentétnek látszott. Olyannak, hogy aki az egyiket választotta, a másikat el kellett, hogy vesse. Egy fél évszázaddal később viszont ezek már nem álltak szükségképpen szemben egymással. Kölcsey Ferenc *Országgyűlési naplójában* így értelmezte Wesselényi koncepcióját: „*Köztünk... néperdek név alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is akarunk: a nemesség, a polgárság és a parasztság érdeke. Az első az udvarral küzd alkotmányi erőért, a másodikat nyomja; s a harmadikon pedig pártfogói felsőséget gyakorolván, azt maga alatt*

---

* DSc., egyetemi tanár, a Politikatörténeti és Politikaelméleti Tanszék tanszékvezetője

tartja. Másik, úgy amint áll, nem való érdek, mert a városi oligarchia érdeke az, ami él és szóra jön; a polgárság érdekei némák és tapodva vannak. S míg ez hallgat, amaz az udvar előtt fejet hajt, s a nemességgel viszálykodik. Harmadik a maga kiterjedésében még soha ki nem mondatott; s kimondatni még most is nehezen fog. S mindaddig, amíg az első ezt lenéző pártfogás helyett együttműködő testvérnek fel nem veszi: mindaddig az udvar oly csudálatos színt vehet magára, mintha a harmadikat ez első ellen ő védené. S ez a csudálatos szín valóban I. Ferdinánd óta tart; s az emiatt okozott csalódás teszi, hogy a nemesség elsői közül sok emberbarát a nemesség municipális érdekeit rossz oldalról tekinti; s ahelyett, hogy ezt a parasztság érdekével a legrövidebb úton egyesíteni törekednék: az udvar felé hajlik; s így akarja az elnyomottat védeni. S védve lehet ugyan, de felemelve ez úton sohasem!”¹

A nemesi, arisztokratikus önkormányzati politikai rendszer az alapja annak a jogkiterjesztésnek, amelyet a nemességnek kell kezdeményeznie. Ennek eredményeként a jogokat ki kell terjeszteni a parasztságra és a polgárságra, hiszen ez teszi lehetővé, hogy ők is érdekeltek legyenek abban, hogy az abszolutizmussal szemben megvédjék a politikai önkormányzat rendszerét, az alkotmányosságot. Az alkotmányosság megvédése egyúttal azonban feltételezi annak kiterjesztését, átalakítását, szűk arisztokratikus bázis helyett szélesebb alapra helyezését.

Deák Ferenc követtársával, Hertelendy Károllyal 1840-ben a Zala megyei közgyűlésnek benyújtott és ott elmondott követi beszámolójában az érdekegyesítés legfőbb rugóit a szabadság és a tulajdon általánosságában látta: „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmére s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon. Azon törvény, melyet az örök megváltásról (örökváltságról) alkotott mostan a törvényhozás, a szabadság és a tulajdon közzéadásainak első alapját tette le, s ezen alapról biztosan fog emelkedni honunk szebb jövője. A tulajdonnal bíró szabad polgárok számát növeli ezen törvény, pedig csak ezek által erős a hazá, mert a szabadság többekkel megosztva, becsében nem veszt, sőt erejében nyer, s biztonságában növekedik...

Nehéz a haladásnak pályája, mert ezer ellenkező magánérdekekkel kell küzdeni, melyek hogy önmagukat védjék, minden lépést a polgári alkotmány felforgatására intézettnek kiáltanak; de fontos is az, mert minden lépéstől a nemzet jövője függ...

Hajdan a véres harcok szüntelen küzdése között csak egy szent kötelességet ismertek őseink hazájuk iránt: vérrel is védeni annak jussait, s függetlenségét. Korunkban ezen szent kötelességgel még egy másik párosult: kifejteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak, s az annyi véren vásárolt béke áldásai között virágzásra emelni a hazát, melyet őseink vére vívott ki, és ismét őseink vére tartott meg számunkra... Alkotmányos

¹ Kölcsey Ferenc összes művei I-III., s.a.r. SZLAUDER József, SZLAUDER Józsefné, Budapest, 1960. II. 1266-1267. Újabb kiadása: Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési írásk. I. Országgyűlési napló, s.a.r. VÖLGYESI Orsolya, Budapest, 2000.

nemzeteknél, hol csak a többség határoz, minden lépés akkor biztos, midőn a kifejtett eszméket az okoknak győző ereje, s az igazságnak hatalma vivja ki, s ez el nem marad, csak kitűrni tudás kíséje.”²

„A tulajdonnal bíró szabad polgárok” a polgári társadalom alanyai, szabadságuk személyes és vagyoni szabadságot, egyéni szabadságot jelent, amelynek garanciája, eszköze a politikai szabadság, a szabad választáson és a szólás szabadságán alapuló önkormányzat, az alkotmányos politikai közösség, a magyar nemzet. A politikai közösség védelme viszont a személyes szabadság kiterjesztését feltételezi.

Kölcsey Wesselényi ihlette megfogalmazása és Deák értelmezése a szabadság és a nemzet korabeli magyar liberális nacionalista értelmezései sorába illeszkedett.³ Az viszont – angol, francia és német, valamint aktualizált antik eszmei forrásai ellenére – a némileg hasonló helyzetű korabeli olasz, görög, lengyel, cseh, ír és skót liberális nacionalizmusokkal rokonítható.

II.

A magyar liberálisok nemzetfelfogását „perfekcionista szemlélet, az emberi tökéletesedés bite” határozta meg. Széchenyi, Wesselényi és Kölcsey írásaiban éppúgy, mint Deák, Kossuth, Eötvös, Pulszky és Gorove fejtegetéseiben több közös előfeltevés található. Az egyik annak az álláspontnak a bírálata, miszerint egy közösséget a szükségletek visszaszorítása, korlátozása tesz szabaddá. Ezt a – „legyünk szegények, de szabadok” nemzeti elzárkózást jelentő – sztoikus

² Deák Ferenc beszédei I-VI., összegyűjt. KÖNYI Manó, Budapest, 1903². I. 443, 466-468. Vö. még: 218-260.; Forrásközlő válogatás: DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek. I-II.*, vál., s.a.r. MOLNÁR András, DEÁK Ágnes, Budapest, 2001.; Monográfia a pályakezdekről: MOLNÁR András, *A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803-1833*, Budapest, 2003.

³ A kollektív jogok kérdéséről végiggondolt, érdemleges interpretáció: KIS János, *Az állam semlegessége*, Budapest, 1997, 129-184.; Vö. Will KYMLICKA, *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*, Oxford–New York, 2000.; Nemzet, önrendelkezés és nacionalizmus viszonyát legutóbb Kovács Gábor gondolta újra Bibó István életművének monografikus feldolgozása során: KOVÁCS Gábor, *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig: Bibó István, a politikai gondolkodó* (Eszmetörténeti Könyvtár 3.), Budapest, 2004, 354-388.; Az 1840-es évek magyar liberális nacionalizmusáról alapvető feldolgozás: VARGA János, *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*, Budapest, 1982. A liberális nacionalizmus filozófiai kérdésköréről úttörő munka: Yael TAMIR, *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ, 1995 (1993). A közép- és kelet-európai liberális nacionalizmusok első feltérképezése: *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában*, szerk. DÉNES Iván Zoltán, Budapest, 1993.; A liberális nacionalizmusok Európa túlnyomó részére kiterjedő vizsgálata: *Liberty and the Search for Identity. Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires*, ed. by Iván Zoltán DÉNES, Budapest - New York, 2005.

programot mindannyian elvetették. Széchenyi *Hitelében* és Wesselényi *Balítéletekről* nyíltan és egyértelműen foglalt állást, hogy nem lehet és nem szabad elzárkózni a civilizált külföldtől, mert az elzárkózás szegénységre kárhoztat, ami nyomort, kiszolgáltatottságot és zsarnokságot szül, holott az anyagi gyarapodás, a lelki gazdagodás szükséges és nélkülözhetetlen feltétele a szabadságnak. Szabadság és tulajdon ugyanis feltételezik egymást.⁴

A másik közös liberális előfeltevés szerint az egyén saját javát és a nemzet boldogulását mozdítja elő azzal, ha kibontakoztatja képességeit, kiműveli szellemét és jellemét, tökéletesedik... Kölcsönhatás van az egyén (és a nemzet) külső helyzetének javítása és belső adottságainak kifejlesztése között, az egyes nemzetek pedig az emberiség haladásának a keretét alkotják. A haladás tartalmát a civilizálódás, az emberi nem humanizálódása képezi, hiszen a vadság, a nyers erő állapotát mindenütt fel kell, hogy váltsa a műveltség, a szorgalom, az iparkodás.⁵ Azok, amelyeknek legfőbb rugói a s z a b a d s á g és a t u l a j d o n.

A magyar nemzetet viszont veszély, nemzethalál fenyegeti. Az, hogy – miként Johann Gottfried Herder megjósolta – egy-két évszázadon belül el fogja nyelni a germán és a szláv népek tengere, s még nyelve is nyom nélkül el fog tűnni a föld színéről.⁶ Emiatt is civilizálódnia kell, s a jogkiterjesztés révén el kell érnie azt, hogy megkérdőjelezhetetlen helye és súlya legyen az európai civilizált nemzetek sorában.

A nemzethalál látomása nem csupán költői kép volt, hanem a kortársak számára nagyon is reális veszély: a *germanizáció* és a „*pánszlávizmus*” fenyegetése. Herder jóslatának súlyos nyomatókat adott egyrészt II. József felvilágosult abszolutista kísérlete a Habsburg Birodalom egységesítésére és egynyelvűvé tételére, germanizálására, másrészt Lengyelország felosztása és szabadságküzdelseinek kíméletlen eltiprása. A magyar liberális reformellenzék ellenségképe pedig az 1831-es lengyel felkelés eltiprásának élményéből született. Ekkor alakult ki az Orosz Birodalomról az a kép, amely több mint egy

⁴ WESSELÉNYI Miklós, *Balítéletekről*, Lipcse (utánynomás: Bukarest), 1833. 99-114, különösen 103-111.; SZÉCHENYI István, *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*, Pest, 1831, 197.

⁵ Széchenyi István, *Hitel*, Pest, 1830. Uő., *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*, Pest, 1831.; Uő., *Stádium*, Lipcse, 1833.; WESSELÉNYI, *i.m.*; Kölcsey Ferenc *összes művei, i.m.*, II. 343-629.; Kossuth Lajos *összes munkái VI. Ifjúkori iratok – Törvényhatósági tudósítások.* s.a.r. BARTA István, Budapest, 1961. 368-387.; Deák Ferenc *beszédei, i.m.*, I. 218-260, 443, 466-468.; *Felelet gróf Széchenyi Istánnak, Kossuth Lajostól*, Pest, 1841.; EÖTVÖS József, *Kelet népe és a Pesti Hírlap*, Pest, 1841.; GOROVÉ István, *Nemzetiség, jelenünk szempontjából*, Pest, 1842. (PULSZKY Ferenc), *Centralizáció. Pesti Hírlap*, 1842. február 10, 13, 17, 20.; (KOSSUTH Lajos), *Adalék a centralizációról fejtegetésekhez*, Pesti Hírlap, 1842. február 20.

⁶ Johann Gottfried HERDER, *Zur Philosophie der Geschichte I-II.*, Berlin, 1952, II. 476.; Vö. Isaiah BERLIN, *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*, London, 1976, 99-216.

évszázadon keresztül meghatározta a magyar közvélemény viszonyulását Oroszországhoz. Eszerint az Orosz Birodalom a civilizáció és az alkotmányosság legfőbb fenyegetője, az európai politikai és kulturális vívmányok és fejlődés ellensége, a barbárság és a nyers erő állama. Autokrácia, ázsiai despotizmus, amely egyre inkább befolyásolja Európa jövőjét. Rugalmas diplomáciája és erős hadserege – különösen a napóleoni háborúk lezárulása óta – közvetlenül is fenyegeti a Habsburg Birodalmat és Magyarországot, hiszen az Ottomán Birodalom bomlásával keletkező vákuumba, mint a keleti szlávok védnöke hatol be, és szerez újabb és újabb pozíciókat, illetve meghatározó szerepet.⁷

Ennek a képnek – amely Tocqueville Amerika-könyve ellenpárjának, Custine márki „Oroszország 1839-ben. Oroszországi levelek” című művének belső állapotrajzát idézi emlékezetünkbe – és fenyegetettség-érzetnek nem lebecsülendő belső okai voltak. Mindenekelőtt az, hogy a kiváltság nélküliek nem voltak érdekelve az alkotmányos viszonyok védelmében. Az ország északi, északkeleti és déli területein nagy számú szláv nemzetiségű ember lakott, a délszlávok pedig külön jogrendszerben éltek, a magyarországitól eltérő igazgatás alatt, és közvetett, illetve közvetlen birodalmi irányítás mellett működtették közeletüket Horvátországban, illetve a szerbek lakta Katonai Határőrvidéken.

Nem volt megalapozatlan tehát Wesselényi, Deák és Kossuth félelme attól, hogy az „északi kolosszus” nem annyira közvetlen hódítással, mint inkább a keresztény szlávok patrónusaként egy vagy (még inkább) két nagy szláv állam létrehozásával harapófogóba fogja, kényszerpályára szorítja és súlytalanságra kárkoztatja az itt élő nemzeteket, mindenekelőtt az alkotmányosságot a térségben egyedül képviselő magyart. Minthogy a többi európai nemzet saját pillanatnyi gondjaival van elfoglalva, ezért nem lát majd okot arra, hogy ezt megelőzze és közbeavatkozzon, holott az Orosz Birodalom az egész európai civilizációt fenyegeti. Amennyiben Európa nemzetei az orosz terjeszkedésnek nem vetnek idejében gátat, el fogják veszíteni szabadságukat. Annak érdekében, hogy ezt meg lehessen akadályozni, Magyarországon a jogokat ki kell terjeszteni a kiváltság nélküliekre, a Habsburg Birodalomban pedig a birodalmi kormányzatnak helyre kellene állítania az alkotmányos alapokat a nyugati tartományokban. Ezzel az egykori magyarországi kiváltságosok és kiváltság nélküliek, illetve a birodalom és Magyarország együtt alkothatnak védőfalat a barbár betörés fenyegetésével szemben.⁸

⁷ VARGA János, *Hehét kereső...*, i.m., 93-114.; Vö. BIBÓ István, *Válogatott tanulmányok*, i.m., I. 316-364, 502-514, II. 185-265, 569-619.

⁸ Alexis de TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, ford. ÁDÁM Péter és mások, Budapest, 1993.; Marquis de CUSTINE, *Oroszországi levelek. Oroszország 1839-ben*, vál. Pierre NORA, ford.

A fenyegetést és ellenszerét a legdrámaibb formában Deák Ferenc fejtette ki sógorához, Oszterhueber Józsefhez 1842 novemberében írott levelében. Az állapotrajzot és a programot, a jogkiterjesztő asszimilációt és a Habsburg Birodalom alkotmányos alapra helyezését pedig Wesselényi Miklós fogalmazta meg 1843-ban Lipcsében napvilágot látott könyvében, a „*Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*” című művében.⁹

III.

Ezt a tragikus nemzet- és helyzetértelmezést épp a lényegben nem osztotta Széchenyi István, aki az 1830-as években megjelent írásaiban a magyarság civilizálásának jogkiterjesztéssel párosítandó követelményét hangoztatta, és foglalta rendszerbe. 1841-től azonban szembeállította egymással a magyar nemzeti sajátosságok megőrzésének feladatát a civilizálódással és a jogkiterjesztéssel, a „*bazát*” a „*baladással*,” (későbbi kifejezésekkel élve) a „*nemzeti öncélúságot*” az „*európai mintakövetéssel*.”

Ugyanis szerinte a magyar keleti faj, a „*Kelet népe*,” aki Európában rokontalan, helyzete pedig szövevényes, hiszen – és ebben osztotta mások véleményét – az alkotmányos nemzet egy abszolutista birodalommal él vegyes házasságban. Az alkotmányos magyar nemzetet fenyegeti a német civilizáció fölénye, s a nemzetiségek számszerű súlya. Ám szerinte mindenekelőtt maga a meg gondolatlan jogkiterjesztés idézhet elő olyan állapotot, amelyben a magyar nemzeti sajátosságok elveszhetnek. Éppen ezért a civilizálódás és a jogkiterjesztés követelményeit alá kell rendelni a nemzeti sajátosságok megőrzésének.

A nyelvi magyarosítás – amelyet Széchenyi 1842-es akadémiai beszédében a liberális reformellenzék nemzetiségi koncepciójával azonosított – a nemzetiség külsődleges és erőszakos terjesztése, amely visszahatást, nemzetiségi mozgalmakat szül, holott a magyar nemzetnek olvasztó erőre, a többi nemzetiségre vonzást gyakorló civilizációs fölényre kell szert tennie, hogy ne maga olvadjon, hanem másokat olvasszon. Ebből viszont – „*A Kelet népe*”

PELLÉ János, Budapest, 2004.; WESSELÉNYI Miklós, *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*, Lipcse, 1843, (utánnomás: Budapest, 1992); DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek*, i.m., 335-349. (Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, Pest, 1842. november 10-16.); VÖ. SZABAD György, *Deák Ferenc és a reformkori Széchenyi-Kossuth vita = Tanulmányok Deák Ferencről*, szerk. DEGRÉ Alajos, Zalaegerszeg, 1976, 247-277.; UÓ., *Deák Ferenc három politikai korszaka*, Magyar Tudomány (1976/11), 675-687.; VARGA János, *Helyét kereső...*, i.m., 93-114.

⁹ DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai írások és beszédek*, 335-349.; WESSELÉNYI Miklós, *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*, Lipcse, 1843 (utánnomás: Budapest, 1992).

gondolatmenetével ellentétben – az következik, hogy a legfőbb feladat a civilizációs fölény megszerzése, a civilizálódás és a jogkiterjesztés.¹⁰

Az, amit a magyar liberális reformellenzék a jogkiterjesztő asszimiláció koncepciójaként fejtett ki, eltért Széchenyi véleményétől. Különbözött attól egyrészt a *germanizáció* és a „*pánszlávizmus*” fenyegetésének értékelésében (és ezzel összefüggésben a nemzetiségi mozgalmak természetének megítélésében), másrészt a birodalomhoz fűződő viszony értelmezésében. De a jogkiterjesztés, az „*érdekegyesítés*” interpretálásában is láthatjuk a különbségeket. Ezt nemcsak a reformellenzék és Széchenyi 1840-es évekbeli nézeteinek összehasonlítása során érzékelhetjük, hanem Széchenyi István 1830-as és 1840-es években megjelent munkái egybevetésekor is. Ő ugyanis alábecsülte a nemzetiségi mozgalmak súlyát, pusztá visszahatásnak tartotta azokat (amely legalább olyan leegyszerűsítés volt, mint a liberális reformellenzék „*pánszláv agitáció*” tétele), miként a *germanizáció* és a „*pánszlávizmus*” veszedelmeinek sem tulajdonított igazi jelentőséget.

IV.

Az alkotmányosság kiterjesztésének (s egyúttal átértelmezésének) programja két feladatcsoportot foglalt magában. Egyrészt civilizációs követelményrendszert jelentett, a kiváltságos és kiváltság nélküli magyarországiak (és erdélyiek) civilizálásának kategorikus imperatívuszát, a kiművelődés és az emberhez méltó élet külső és belső feltételrendszerének normatív megfogalmazását. Másrészt feltételezte az abszolutizmussal szembeni koncepciózus és hatékony, sikeres védekezést, a kezdeményezés átvételét az abszolutizmustól, az addigi rendi biztosítékrendszer továbbépítését és átalakítását.

A civilizáció követelményrendszerének megfogalmazását, kritikai állapotrajz és civilizációs követelmények szembesítését olvashatjuk Széchenyi István 1830-as évekbeli könyveiben. Wesselényi Miklós „*Balítéletekről*” című

---

¹⁰ SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, 1830.; UÓ., *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*, Pest, 1831.; UÓ., *Stádium*, i.m.; WESSELÉNYI, *Balítéletekről*, i.m.; SZÉCHENYI István, *A Kelet népe*, Pest, 1841; *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal* I-II., szerk. VISZOTA Gyula, Budapest, 1927, 1930. I. 33-196, 280-286, 292-297, 303-320, 337-386, 389-402, 430-458, 479-513, 535-551, 561-595, 599-661, 716-743, 786-810, II. 3-106, 129-241, 262-265, 276-286, 305-316, 330-394, 449-455, 457-620, 635-642, 658-670, 682-832, 1094-1158. Vö. az előzményekre: TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós*, Budapest, 1965.; George BARANY, *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791-1841*, Princeton, NJ, 1968.; GERGELY András, *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*, Budapest, 1972.; A kérdéses koncepcióra: VARGA János, *Helyét kereső...*, i.m., 141-185.

műve és Kölcsey Ferenc írásai ezt ugyancsak tartalmazták, de ezen kívül magukban foglalták az önkényuralom és az alkotmányosság szembeállítását is.

Széchenyi a hagyományos rendi-sérelmi ellenzéktől elhatárolta magát, miközben a tradicionális közélet másik pólusától, az aulikusoktól sokkal kevésbé különítette el saját álláspontját. Az abszolutizmus-alkotmányosság meghatározó liberális ellentéte kapcsán – bár korántsem azonosította álláspontját az udvarpártiakkal – a gravaminálisokkal, a sérelmi ellenzékkel szemben vont a pozíciójának határait. Álláspontjának lényege, hogy perfekcionista követelményeit és domináns utilitáriánus argumentumait nem a létező és átformálандónak ítélt rendi közvélemény számára írta – mint a perfekcionista-moralista álláspontot kifejtő Wesselényi –, hanem a megteremtendő reformer arisztokrata közvéleményhez, elszigetelt egyénekhez intézte (a „*Stádium*” kivételével) civilizációs programját. Ennek során – a sérelmi ellenzék politikájától elhatárolódva – alapjában elvonatkoztatott az önkényuralom lététől és befolyásától.¹¹

Az „*érdekegyesítés*” koncepciójának két irányát a magyar liberális elit fő vonulatát képviselő Wesselényi, Kölcsey, Deák és Kossuth egyesítette. Ők ugyanis egymásra vonatkoztatták a civilizálódás követelményeit, valamint az önkényuralommal szembeni védekezés és kezdeményezés szükségleteit. Megkülönböztették egymástól az uralkodó szent és sérthetetlen személyét, illetve a király tanácsadóit, kormányát, akik a törvényhozásnak felelősséggel tartoznak és felelősségre vonhatók. A szabad tulajdonosok társaságának alaptörvényeként értelmezték át a kiváltságrendszer fundamentumát, az arisztokratikus alkotmányosságot, s az alkotmányvédelem külsőségei közepette a társadalom tagolódásának az egyéni teljesítményen alapuló elvével helyettesítették a születési szelekciót, a kiváltságrendszert. A kiváltságosokat nem pusztán a kiváltságok kiterjesztésére kívánták rávenni, hanem magának a kiváltságrendszernek a felszámolására, hiszen a privilégiumok világát a szabadság világává akarták átalakítani.

¹¹ SZÉCHENYI, *Hitel*, i.m.; UŐ., *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*. Pest, 1831.; UŐ., *Stádium*, i.m.; Wesselényi, *Balítéletekről*, i.m.; Széchenyi István, *A Kelet népe*, i.m., Pest, 1841.; *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*, i.m., I. 33-196, 280-286, 292-297, 303-320, 337-386, 389-402, 430-458, 479-513, 535-551, 561-595, 599-661, 716-743, 786-810.; *Kölcsey Ferenc összes művei*, i.m., II. 7-169, 343-629.; Vö. TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós*, i.m.; BARTA István, *A fiatal Kossuth*, Budapest, 1966.; George BARANY, i.m.; GERGELY András, i.m.; Szabad György, *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*, Budapest, 1977.; VARGA János, *Hehét kereső...*, i.m.; UŐ., *Keresztútjában a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a közélet liberalizmus elválása 1841-42-ben*, Budapest, 1983.; SZABAD György, *Kossuth irányadása*, Budapest, 2002.; KOSÁRY Domokos, *Kossuth Lajos a reformkorban*, Budapest, 2002.; *A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei, 1849-2002*, szerk. DÉNES Iván Zoltán, (Eszmetörténeti könyvtár 1.), Budapest, 2004.

V.

A liberálisok szóhasználatában a magyar nemzet jelölte egyrészt a hagyományos értelemben vett, de nem hagyományos módon felfogott magyar nemzetet, a „*natio Hungarica*”-t, a kiváltságosok összességét. Ez a jelentésárnyalat állapotrajz volt, de nem eszményített, hanem kritikai állapotrajz, ugyanis a magyar liberálisok a múltba visszasugárzott norma révén a nemesi erények mellett és előtt elsősorban a jogkiterjesztő asszimilációt kérték számon a hajdani és a kortárs kiváltságosok összességén. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy múltértelmezésük legalábbis ambivalens volt, mert az önkényuralommal szembeni szabadságküzdelmek és az önálló államiság tradícióinak pozitív megítéléséhez a civilizálatlanság bírálata és az alkotmányosság szűk bázisának kárhoztatása társult.¹²

A magyar nemzet másik jelentésárnyalata program volt: a polgári nemzet megteremtésének a programja. Eszerint a megteremtendő magyar nemzet a jogkiterjesztés asszimiláló ereje révén kapcsolja egybe a különböző nyelvű, jogállású, múltú, vallású, foglalkozású és más-más régióhoz kötődő egyéneket azáltal, hogy azonos jogállásúakká teszi őket. Az azonos jogállású magyar „*citoyen*”-ek, magyar állampolgárok középosztályi társadalmat alkotnak, melynek tagjai szabad tulajdonosok, magyarországi „*bourgeois*”-k.¹³

A szakirodalomban sokat emlegetett nyelvi nacionalizmus valóban áthatotta ezt a felfogást, ám korántsem önmagában, hanem a jogkiterjesztéshez kapcsolódva. Eszerint a közélet nyelve a latin helyett a magyar kell, hogy legyen, ám az már kinek-kinek a magánügye, hogy a közélet határain kívül milyen nyelven beszél. A liberális felfogást minden kétség és aggodalom ellenére a jogkiterjesztés asszimiláló erejébe vetett hit uralta. 1848 előtt azonban abban nem volt helye föderatív nemzetiségi jogoknak, hanem csak a (vélt és

¹² WESSLEÉNYI Miklós, *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*, Lipcse, 1843, 5-17.; SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, 1830.; UÓ., *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*, Pest, 1831.; UÓ., *Stádium*, i.m.; WESSLEÉNYI, *Balítéletekről*, i.m.; Kölcsey Ferenc összes művei; i.m., II. 343-629.; Kossuth Lajos összes munkái VI. i.m., 368-387; Deák Ferenc beszédei, i.m., I. 218-260, 443, 466-468.

¹³ HAJNÓCZY József, *Közjogi politikai munkái*, s.a.r. CSIZMADIA Andor, Budapest, 1958. 27-96, 153-185, 285-303.; WESSLEÉNYI, *Balítéletekről*, i.m.; UÓ., *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*, Kossuth Lajos összes munkái VI., i.m., 368-387, Deák Ferenc beszédei, i.m., I. 218-260, 443, 466-468.; Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól, i.m.; EÖTVÖS József, *Kelet népe és Pesti Hírlap*, Pest, 1841.; GOROVÉ István, *Nemzetiség, jelenünk szempontjából*, Pest, 1842.; PULSZKY Ferenc, *Centralizáció*, Pesti Hírlap, 1842. február 10, 13, 17, 20.; (KOSSUTH Lajos), *Adalék a centralizációról fejtetésekhez*, Pesti Hírlap, 1842. február 20.

normatív) többségi akaratképződés érvényesítésének. A jozefinista felvilágosult abszolutizmus és a francia forradalom egynyelvű nemzetállam-szemléletének a hatása egyaránt beépült a tragikus helyzetben látott nemzet fogalmának értelmezésébe.¹⁴

VI.

A szabadság a liberális értelmezésben a politikai önkormányzatot és a személyes szabadságot foglalta magában. A szabadság ellentéte a zsarnokság. A zsarnokság – eszmei forrása Montesquieu szerint – egy ember uralma, amely nem a törvényeken, hanem az önkényen alapul. A zsarnok nem-törvényes, nem-alkotmányos, önkényes hatalmát egyedül, a nemesség közbejötté nélkül gyakorolja és annak csupán a vallás szab gátat. A zsarnokság alapelve a félelem: az alattvalók félnek a zsarnoktól és egymástól.

A liberálisok a zsarnokságot és az abszolutizmust rokon értelmű kifejezéseként használták. Ennek ellentéte volt az alkotmányosság. Az alkotmányosság értelmezésekor – több forrás mellett – ugyancsak mindenekelőtt Montesquieuból merítettek.

Montesquieu – mint tudjuk – három formáját különböztette meg az alkotmányos államnak: a demokratikus köztársaságot, az arisztokratikus köztársaságot és az alkotmányon alapuló királyságot. A demokratikus köztársaság alkotmányos állam, s az erény az alapelve. Az erény az a meggyőződés, hogy a köz java feltétele az állam polgárai létezésének és boldogulásának, s ha a kettő összeütközésbe kerül, a köz java elsőbbséget kell, hogy élvezzen. Minthogy ez a meggyőződés át kell, hogy hasson valamennyi polgárt, emiatt ez a legnehezebben megvalósítható és fenntartható államforma. Az arisztokratikus köztársaság ugyancsak alkotmányos államforma, amely a mérsékleten nyugszik. Minthogy egy kisebbség önmérsékletét feltételezi, könnyebben tartható fenn, mint a demokratikus köztársaság. A királyság alkotmányos államforma, amelyben egy ember az alkotmány, a törvények alapján, a nemesség közvetítésével uralkodik. Ennek az államformának az alapelve a kiválóság, a kitűnni vágyás, a kivételesség. Az, hogy van fontosabb érték is, mint a pusztá létezés.¹⁵

¹⁴ VARGA János, *Helyét kereső...*, i.m., 25-141.

¹⁵ MONTESQUIEU, *A törvények szelleméről*, ford. CSÉCSY Imre, SEBESTYÉN Pál, 2000, 56-212, 245-345. Montesquieu szabadságértelmezését Kossuth szinte szó szerint átvette 1833-ban írt fogalmazványában: *Kossuth Lajos összes munkái VI. i.m.*, 369-371.; Vö. MONTESQUIEU, *A törvények szelleméről*. 246, 248-261, 292-294.

Az alkotmányosság első megközelítésben a zsarnokság távoltartását, a rendezett állami állapotot jelenti. Azt a helyzetet jelöli, amelyben a törvények uralma érvényesül az emberek uralma felett. A törvények uralmát pedig a hatalom-koncentráció megakadályozása, a hatalmi ágak szétválasztása biztosítja, s a politikai önkormányzat élteti. Az az önkormányzat, amelynek tagjai személyükben szabadok, s akik nemzetet alkotnak. A szabadság a nemzet alapja, a nemzet a szabadság közege.

A nemzet az önkormányzat, a közélet kerete, tárgya és eredménye, tartalma pedig mindenekelőtt az alkotmányosság, a szabadság. A nemzet ugyanis politikai közösség, amelyet a leszármazás, a közös múlt, annak emlékezete, az annak során átélt élmények, a nemzeti nyelv, a kultúra és elsősorban az alkotmányosság, a jogok és kötelességek – egymástól elválaszthatatlan, egymást feltételező – gyakorlása határoz meg. A nemzet az alkotmányosságon alapul, az pedig a szabadságon. A „közösség ügye” összekapcsolódik a „szabadság ügyével”, s az egyik a másik nélkül értelmezhetetlen. A szabadság élményét és áldásait a nemzet, a politikai közösség biztosítja az egyénnek, aki jogaival élve válik szabad emberré, a politikai közösség iránti kötelességeit pedig magától értetődően teljesíti, hiszen ezzel saját közösségét és saját szabadságát szolgálja.¹⁶

A szabadság a liberálisok számára egyszerre jelentette a személyes szabadságot és az önkormányzattal azonosított politikai szabadságot. A kettő felfogásukban feltételezte egymást: a politikai szabadság a személyes szabadság garanciája volt, a személyes szabadság pedig a politikai szabadság eredménye. Így alakul ki a szabadság rendje, az alkotmányos politikai közösség, a polgári nemzet és annak állama.

A magyar liberálisok liberális nacionalista eredetű szabadságfelfogása és nemzetértelmezése feltételezte egymást, ahogy politikai és egyéni szabadság-interpretációjuk is egymásra vonatkozott.¹⁷

¹⁶ „A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága” Jeremy Bentham kifejezésének korabeli magyar fordítása., amelyet Széchenyitől Kossuthig a magyar liberális politikai elit tagjai átvettek.

¹⁷ MONTESQUIEU, *A törvények szelleméről*, i.m., 56-83.; Vö. Philip PITT, *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, Oxford, 1997, Quentin SKINNER, *Liberty before Liberalism*, Cambridge, 1998.; Quentin SKINNER, *A Third Concept of Liberty. Isaiah Berlin Lecture*, London, 2002, *Proceedings of the British Academy*, 117, 237-268. (Ez úton is köszönöm Quentin Skinner kollegiális és baráti szívességét, hogy eljuttatta hozzám akadémiai emlékelőadásának szövegét.); Hannah ARENDT, *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*, ford. MÓDOS Magdolna, Budapest, 1995.; UŐ., *A sivatag és az oázisok*, ford. MIESÉS Péter, PATÓ Attila, Budapest, 2002.; KIS János, *Az állam semlegessége*, Budapest, 1997.; UŐ.; *Alkotmányos demokrácia: Három tanulmány*, Budapest, 2000.; UŐ., *A politika mint erkölcsi probléma*, Budapest, 2004.; DÉNES Iván Zoltán, *Vele, nem nélküle. Szabadságértelmezések metszéspontjai = A szabadság értelme - az értelem*

Úgy száz esztendővel később Bibó István így fogalmazott:

„Abhoz, hogy egy európai közösség modern politikai fejlődése harmonikus és egyenes vonalú legyen, lényegileg egy dolog szükséges: az, hogy a közösség ügye és a szabadság ügye egy ügy legyen. ... az ... kell, hogy ... mikor az egyes ember ... felszabadul a felette Isten kegyelméből hatalmaskodó társadalmi erők lélektani nyomása alól, akkor világos és kézzelfogható legyen, hogy az egyes ember ... felszabadulása egyben az egész közösségnek a felszabadulását, kitágulását és külső és belső meggazdagodását jelenti. ... Sajnos, annyira megszoktuk már, hogy észre sem vesszük, micsoda szörnyű fából vaskarika ... elvárni és kifejleszteni a szabad ember jellegzetes erényeit, a spontán lelkesedést, a tudatos önfeláldozást és a felelős aktivitást egy olyan közösségért, mely nem biztosítja a szabad ember kifejlődésének az elemi feltételeit.”¹⁸

---

szabadsága. Filozófiai és eszmetörténeti tanulmányok, Szerk. DÉNES Iván Zoltán, Budapest, 2004, 140-163.; A liberális nacionalizmusok összehasonlító elemzése hiányzik. Az ebbe az irányba mutató első lépéseket – az általam ismert irodalomban – az alábbi művekben találhatjuk: VARGA János, *Hehét kereső...*, i.m.; Yael TAMIR, *Liberal Nationalism*, Princeton, NJ, 1995 (1993); *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában*, szerk. DÉNES Iván Zoltán, Budapest, 1993.; Jerzy JEDLIŃSKI, *A Suburb of Europe. Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*, Budapest-New York, 1999.; Maciej JANOWSKI, *Polish Liberal Thought before 1918*, Budapest-New York, 2004.; *Liberty and the Search for Identity. Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires*, ed. by Iván Zoltán DÉNES, Budapest-New York, 2006.

¹⁸ BIBÓ István, *Válogatott tanulmányok*, I-IV., vál. HUSZÁR Tibor, ifj. BIBÓ István, Budapest, 1986-1990, II. 219.